

re görev yaptığı anlaşımaktadır. Daha sonra bu görevden ayrılmasına rağmen ömrünün sonuna kadar askerî üniformasını çıkarmadığı için "Cündî" (ordu mensubu) nisbesiyle tanınmıştır. Babasının da aynı meslekten olması sebebiyle İbnü'l-Cündî diye de anılır. Babası Hanefî olduğu halde kendisi hocalarından İbnü'l-Hâc el-Abderî'nin tesiriyle Mâlikî mezhebine meylecti. Abdullah b. Süleyman el-Menüfî'den fıkıh, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed el-Makdisî'den hadis, Burhâneddin İbrâhim b. Lâcîn er-Reşîdî'den Arapça ve fıkıh usulü okudu. Hocası Menüfî'nin ölümü üzerine onun ders halkasını devraldı. Daha sonra Şeyhüniyye Medresesi'nde müderris oldu. Ders halkası talebelerle dolup taşan Cündî'ye fetva sormak için de pek çok kişi başvururdu. Talebeleri arasında Burhâneddin İbn Ferhûn, Behrâm b. Abdullah ed-Demîrî, Halef b. Ebû Bekir en-Nahrîrî, Cemâleddin Yûsuf b. Hâlid el-Bisâtî gibi âlimler bulunmaktadır.

Mısır'da Mâlikî mezhebinin önderliğini yapan Cündî, fıkıh yanında Arap dili ve edebiyatı, hadis ve ferâiz alanlarında da uzmandı. Talebelerinden Burhâneddin İbn Ferhûn onun hadis rivayetinde güvenilir olduğunu belirtmektedir. Hac için Mekke ve Medine'ye gitmesi dışında Kahire'den ayrılmasına rağmen Mâlikî fıkıhına dair *el-Muhtasar* adlı eseri Kuzey Afrika Mâlikîler'i arasında büyük itibar gördü. Bu bölgede Sîdî Halîl adıyla tanınan âlimin şöhreti İslâm dünyasının her tarafına yayıldı.

Bazı kaynaklar Cündî'nin Şevval 770'te (Mayıs 1369) İskenderiye'nin hıristiyan işgalinden kurtuluşu için savaştığını belirtmekteyse de bu bilgi ihtiyatla karşılanmalıdır. Zira 767 Muharreminde (Ekim 1365) İskenderiye'yi yağmalayan Frenklerin kısa bir süre sonra kendiliklerinden çekildikleri bilinmektedir. Altmış dokuz yaşlarında iken Kahire'de vefat eden Cündî'nin ölüm tarihiyle ilgili rivayetler de farklıdır. Bazı kaynaklarda 749 (1348) ve 769 (1368) yılları verilmekle birlikte bunlardan birincisi hocası Menüfî'ye, ikincisi ise muhtemelen yine İbnü'l-Cündî künyesiyle tanınan Ebû Bekir Abdullâh b. Aydoğdu b. Abdullâh el-Cündî'ye aittir. Kaynakların büyük çoğunluğu 767 yılı üzerinde ittifak etmekle birlikte Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, Cündî'nin bir talebesinden gelen rivayete dayanarak 13

Rebûülewel 776 (22 Ağustos 1374) tarihini benimsemiştir.

Eserleri. 1. *el-Muhtasar**. En meşhur eseri olup Mâlikî fıkıhına dairdir. Ceza-yir, Fas, Tunus gibi Kuzey Afrika ülkelerinde "el-Kitâb" diye tanınan eser, bu bölge müslümanları arasında Mâlikî mezhebinin temel kitaplarından olan *el-Muvaţta*² ve *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'ya tercih edilgelmiştir. Birçok baskısı bulunan eserin (meselâ Paris 1855; Bulak 1293; Fas 1300; Kostantine 1878) altmışın üzerinde şerh ve hâşiyesi vardır. Bunlardan Bisâtî, Mewâk, Hattâb, Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, Zûrkânî ve Dirdî'e ait olanlar en meşhurlarıdır. Çok erken tarihlerde müsteşriklerin de dikkatini çeken eser Fransızca'ya, İngilizce'ye ve İtalyanca'ya tercüme edilmiş, ayrıca çeşitli çalışmalara konu olmuştur. 2. *et-Tavzîh*. İbnü'l-Hâcib'in Mâlikî fıkıhına dair *el-Muhtasar* adlı eserinin şerhi olup özellikle Kuzey Afrika'da çok meşhurdur. 3. *Kitâbü'l-Menâsik*. Hac menâsikiyle ilgilidir. Brockelmann bu eser üzerine Hattâb'ın yaptığı bir şerhe ait yazma nüshayı kaydetmektedir (*GAL Suppl*, II, 99). Ancak kaynaklar, Hattâb'ın konuyla ilgili *Hidâyetü's-sâliki'l-muhtâc li-beyâni fi'li'l-mu'temir ve'l-hâc* adlı bir eserini zikretmekle birlikte bunun *Kitâbü'l-Menâsik*'in şerhi olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır (ayrıca bk. *GAL*, II; 508, *Suppl*, II, 537); 4. *Âdâbû's-sülûk*. Cenneti kazanmanın yollarını anlattığı tasavvufî mahiyette bir eserdir. 5. *Menâkıbü's-Şeyh 'Abdillâh el-Menüfî*. Hocası Menüfî'nin hayatı ve menkubeleriyle ilgili bir risâledir. 6. *Muhtazirâtü'l-fühûm fî mâ yete'allağ bi't-terâcim ve'l-ülûm* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. *GAL*, I, 373; II, 102-103; *Suppl*, I, 538; II, 96-99; Muhammed Riyâd el-Mâlih, I, 37-38; Zeydân, III, 254).

Bunlardan başka kaynaklarda zikredilen diğer bazı eserleri de şunlardır: *Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib* (İbnü'l-Hâcib'in fıkıh usulüyle ilgili meşhur eseri *Münthe's-sul ve'l-emel*'in yine kendisi tarafından yapılan *el-Muhtasar* adlı özeti'nin şerhidir); *Şerhu'l-Müdevvene* (Sahnûn'un Mâlikî fıkıhına dair meşhur eseri *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'nın şerhi olup "Kitâbü'l-Hacc" a kadardır); *Şerh 'alâ El-fiyeyti İbn Mâlik* (İbn Mâlik et-Tâf'nin Arapça grameriyle ilgili eseri *Elfiyye*'nin şerhidir); *Zabû'l-müveccehât ve ta'rifü'fihâ*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb*, s. 115-116; İbnü'l-İrâkî, *ez-Zeyl 'ale'l-İber* (nşr. Sâlih Mehdi Abbas), Beyrut 1409/1989, I, 196,198; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine*, II, 86; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 92; Süyûtî, *Hüs-nü'l-muhtâra*, I, 460; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, I, 41; Bedreddin el-Karâfî, *Tevşîhu'd-Dîbâc* (nşr. Ahmed eş-Şeteyvî), Beyrut 1403/1983, s. 92-98; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, I, 257-258; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-ib-tihâc* (İbn Ferhûn, *ed-Dîbâcû'l-müzheb* içinde), s. 112-115; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1628-1629, 1831, 1842, 1855; G. Pfanmüller, *Handbuch der Islam-Literatur*, Berlin 1923, s. 241; Serkîs, *Mu'cem*, I, 835-836; Brockelmann, *GAL*, I, 373; II, 102-103, 508; *Suppl*, I, 538; II, 96-99, 537; Karatay, *Arapça Basmalar*, I, 228; J. Fück, *Die Arabischen Studien in Europa*, Leipzig 1955, s. 203, 221; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'el-lifin*, IV, 113-114; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 231; J. D. Pearson, *Index Islamicus: 1906-1955*, London 1958, s. 108; a.mlf. — D. Grimwood — J. D. Hopwood, *Arab-Islamic Bibliography*, Sussex 1977, s. 141; A. S. Fulton — M. Lings, *Second Supplementary Catalogue of Arabic Printed Books in the British Museum*, London 1959, s. 410; Muhammed Cemâleddin eş-Şurbacı, *Ķā'ime bi-evâ'ilil-maţbū'atî'l-'Arabiyyeti'l-maḥfūza bi-Dâri'l-kütüb*, Kahire 1383/1963, s. 163; A. G. Ellis, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, London 1967, I, 851-853; Sarton, *Introduction*, III, 1099-1100, 1455; Muhammed b. Hasan el-Hacvî, *el-Fikrû's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Medine 1397/1977, II, 243-245; J. Schacht, *İslâm Hukukuna Giriş* (trc. Mehmet Dağ — Abdülkadir Şener), Ankara 1977, s. 290; Muhammed Riyâd el-Mâlih, *Fihrisü maḥtûţati Dâri'l-Kütübî'z-Zâhiriyye: et-Taşavvuf*, Dimaşk 1398/1978, I, 37-38; C. Zeydân, *Âdâb*, III, 253-254; Carra de Vaux, *Les Penseurs de l'Islam*, Paris 1984, III, 360-363; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 189-190; Musa Ali Ajetunmobi, "A Critical Study of Mukhtasar Khalil", *IS*, XXV/3 (1986), s. 275-288; Moh. Ben Cheneb, "Halîl", *IA*, V/1, s. 158-159; a.mlf., "Khalîl b. İshâk", *El'2* (İng.), IV, 964.

CENGİZ KALLEK

CÜNDİŞAPÜR

(جندی‌شاپور)

İran'ın Hûzistan bölgesinde eski bir şehir.

Tarihi çok eskilere dayanan Cündişâpür (Arapça'da Cündisâbûr), Sâsânî hükümdarlarından I. Şâpûr b. Erdeşîr (241-273) tarafından Kâzerün yakınlarında Sûs ile Hemedan şehirlerini birbirine bağlayan yol üzerinde kurulmuştur. Kelime Pehlevîce "Vendîv Şâpûr"un (Şâpûr tarafından alınmış) Arapçalaşmış şekli ibarettir.

Romalılar ile Sâsânîler arasında çıkan savaşta I. Şâpûr, Roma İmparatoru Valerian'ı yenerek ordusunu esir aldı. Esirlerle birlikte Suriye'deki sanatçılar, işçi-

CÜNDİŞÂPÛR

ler ve bilginlerden oluşan kalabalık bir grubu da Cündişâpûr'a yerleştirdi. III. Şâpûr zamanında (383-388) Cündişâpûr'da peygamberlik iddiası ile ortaya çıkan Mani I. Behram (420-438) tarafından öldürüldü ve derisi Cündişâpûr kapılarının birine asıldı. Mezhep anlaşmazlıkları yüzünden 489'da Edessa'dan (Urfa) sürülen Nestûrîler ile putperest kabul edildikleri için 529'da Atina'dan sürgün edilen Yeni Eflâtuncu sekiz felsefeci Cündişâpûr'a yerleşmişti. Böylece hristiyan, Suriyeli, Hintli, Yunanlı ve İranlı bilim adamları burada toplandı. İslâm âleminde Enûşirvân-ı Âdil diye bilinen I. Hüsrev (531-579) Cündişâpûr'da felsefe, tıp ve diğer ilimlerin okutulduğu bir mektep kurmuş ve onun zamanında şehir büyük bir ilim merkezi haline gelmiştir. Aristo ve Eflâtun'un bazı eserleriyle *Ke-lîle ve Dimne* bu devirde Farsça'ya çevrildi. Yine bu dönemde Pehlevî edebiyatı altın çağını yaşadı. I. Hüsrev'in kurmuş olduğu tıp okulunda Hintli doktorlar yanında Yunanlı doktorlar da görev yaptılar. Ârâmîce öğretim yapan okul Hint ve Yunan kültüründen etkilenmiş, daha sonra müslüman tıp kültürünün oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Hz. Peygamber zamanında meşhur bir Arap doktoru olan Hâris b. Keled'e'nin Cündişâpûr'da tıp tahsili gördüğü rivayet edilir. Cündişâpûr Hz. Ömer zamanında Ebû Mûsâ el-Eş'arî tarafından barış yoluyla alındı (17/638). Hz. Ömer Bîşr b. Muhtefez'i buraya vali tayin etti. Cündişâpûr müslümanların eline geçtikten sonra da önemini korudu ve şehirde birçok âlim yetişti. Muâviye b. Ebû Süf-yân'ın doktoru İbn Esâl en-Nasrânî Cündişâpûr'da yetişmişti. Cündişâpûr tıp okulu temsilcileri Abbâsî sarayında daima özel bir saygı gördüler. Halife Mansûr midesinde rahatsızlanınca Cündişâpûr Tıp Okulu'nun hocalarından hastahânenin baştabibi Curcîs b. Cibrâil b. Buhtîşû' Bağdat'a çağırıldı (765). Yerine oğlunu bırakarak Bağdat'a gelen Curcîs burada dört yıl kaldı ve 769'da halifeden izin alarak Cündişâpûr'a döndü.

Cündişâpûr'daki hastahane ilmi tedavi metotları mahallî tedavi şekilleriyle birleştiriliyordu. Burada yetişmiş ve tıp alanında çeşitli eserler vermiş olan hekimlerden bazıları şunlardır: Curcîs b. Cibrâil b. Buhtîşû', Buhtîşû' b. Curcîs, Cibrâil b. Buhtîşû', Buhtîşû' b. Cibrâil, Sâbûr b. Sehl. Cündişâpûr'da tıp okulunun dışında felsefe ve din eğitimi yapan okullar da vardı.

Saffârîler'in kurucusu Ya'kûb b. Leys es-Saffârî 867 yılında başlattığı isyan so-

nunda İran'da bazı bölgeleri idaresi altına aldı ve Cündişâpûr'u başşehir yaptıktan iki yıl sonra burada öldü (879).

Abbâsî halifelerinin zayıflığından faydalanan Büveyhîler emirülümerâ unvanıyla İsfahan ve Hûzistan bölgesinde hâkimiyet kurmaya başladılar. Cündişâpûr'u da Saffârîler'den aldılar. Büveyhîler'den Bahâüddeve ile kardeşi Samsâmüddeve arasında çıkan anlaşmazlık sonucu Samsâmüddeve Hûzistan bölgesini işgal etti (993). Bahâüddeve'nin Türk beyi Togan bu eyaleti geri almaya muvaffak olduysa da Samsâmüddeve onları Hûzistan'dan çıkardı. 998'de Samsâmüddeve öldürülünce bölge Bahâüddeve'nin eline geçti. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey 1055'te Bağdat'a girerek Büveyhî hâkimiyetine son verdi ve Cündişâpûr Selçuklular'ın eline geçti. Ancak Selçuklular zamanında da Hûzistan bölgesinde devam eden savaşlar yüzünden Cündişâpûr gittikçe artan bir hızla önemini kaybetti. Hekimler şehri terkedip Bağdat Bimaristanı'nda görev aldılar.

İbn Havkal ve Makdisî Cündişâpûr'u tarıma elverişli, hurması, suyu bol ve rimli bir şehir olarak tanırlar. Yâkût ise kendi zamanında mahiyeti bilinmeyen bazı kalıntılarının bulunduğu bahseder. Buna göre şehir XIII. yüzyıl civarında tamamen metruk idi. Cündişâpûr'un yıkıntıları bugün İran'ın Şahâbâd şehri yakınlarındadır. Cündişâpûr adı verilen üniversite ise Ahvaz'dadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütâh* (Rıdvân), s. 375, 377; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, II, 250, 252, 253; Makdisî, *Ahşenü't-tekâsîm*, s. 408-409; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 170; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, I, 386, 388, 390; II, 548, 551-553; VII, 291, 390; XI, 133, 196; İbn Ebû Usaybia, *Üyânü'l-enbâ*, Beyrut, ts. (Dâru Mektebeti'l-Hayat), s. 161 vd., 171 vd., 183-230; Ebû'l-Ferec, *Târîhu muhtasari'd-düvel* (nşr. A. Sâlihânî), Beyrut 1890, s. 76, 92, 124; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (Browne), s. 373 vd.; *Hudûdü'l-âlem* (Minorsky), s. 25, 131, 381-382; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IV, 341; P. K. Hitti, *A Short History of the Near East*, Princeton 1965, s. 87-89, 125; G. Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, London 1966, s. 233, 238, 247; Sarton, *Introduction*, I, 435-436; L. Leclerc, *Histoire de la médecine arabe*, Paris 1876, I, 27, 87, 92-93, 557-559; Ahmed İsâ Bek, *Târîhu'l-bimâristânât fi'l-İslâm*, Beyrut 1401/1981, s. 61-65; M. A. Aziz, "Hospitals and Medical Aid in the Muslim Period", *Studies in History of Medicine*, 1/2, New Delhi 1977, s. 110-117; Aydın Sayılı, "The Emergence of the Prototype of the Modern Hospital in Medieval Islam", *a.e.*, IV/2 (1980), s. 112-118; Cl. Huart, "Cündişâpur", *IA*, III, 239; a.mlf. — Aydın Sayılı, "Gondêshâpûr", *EI*² (İng.), II, 1119-1120; D. M. Dunlop, "Bimâristân", *a.e.*, I, 1223.

RECEP ÜSLU

CÜNDULLAH

(جندالله)

Allah'ın müminlere yardım için gönderdiği mânevî kuvvetler, ilâhî iradenin hâkim olmasına vesile kılan tabiat varlıkları ve olayları anlamında kullanılan bir terim.

"Allah'ın ordusu" mânasına gelen Arapça bir tamlamadır. "Asker, ordu; yardımcı ve destekçi kuvvet" anlamındaki cünd, Kur'an-ı Kerim'de yedi defa tekil, yirmi iki defa çoğul (cünüd) şekliyle kullanılmıştır. Cünd ve cünüd kelimeleri âyetlerde hem insanlardan oluşan askerî birlik, hem de mecazî olarak müminlere yardım etmeleri için Allah tarafından gönderilmiş mânevî kuvvetler anlamında kullanılmıştır.

Özellikle rivayet tefsirlerinde, söz konusu âyetlerde geçen "mânevî askerler" in melekler olduğunu bildiren hadisler zikredilmiştir (meselâ bk. İbn Kesîr, VI, 65-72, 95-96). Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de, Bedir ve bir görüşe göre de Uhud savaşlarında müşrik ordularından daha az sayıda olan müslümanlara yardımcı olmak üzere Allah tarafından binlerce melek gönderildiği bildirilmiştir (bk. Âl-i İmrân 3/124-125; el-Enfâl 8/9). Müfessirler bu meleklerin savaşa fiilen katılıp katılmadıkları konusunda farklı görüşler belirtmişlerdir. Fiilen savaştıklarını ileri sürenler yanında yalnızca müslümanlara moral kazandırmak ve müşriklerin kalplerine korku salmak için bulduklarını savunanlar da vardır. İbn Abbas'a dayandırılan bir rivayete göre ise melekler sadece Bedir'de fiilen çarpışmışlar, diğer savaşlarda İslâm ordusunun sayısını çok gösterip mânevî destek sağlamak için müslümanlar arasında yer almışlardır. Fahreddin er-Râzî bu sonuncu rivayeti çoğunluğun görüşü olarak verir (*Me-fâthü'l-gayb*, VIII, 208-214).

Bir âyette (eş-Şuarâ 26/95) "İblis'in askerleri"nden de söz edilmektedir. Müfessirler bu askerleri şeytana uyan ve onun yolunda çaba gösteren insanlar ve cinler olarak yorumlamışlardır (Fahreddin er-Râzî, XXIV, 152).

Bazı hadislerde kuş, çekirge gibi sürü halinde gelip ziraî mahsullere zarar veren canlılarla rüzgâra da cündullah denilmiştir (*Müsned*, V, 392; İbn Mâce, "Şayd", 9; Ebû Dâvûd, "Et'ime", 34). Muhtemelen hadislerdeki bu kullanımdan dolayı Muhyiddin İbnü'l-Arabî kasırga,